
Quan Espanya era un “pogrom”: cartes de Josep Rosas des del camp de concentració de Bram

---

Josep Antoni Pozo González

Els camps de concentració francesos representaren la primera escala d'un llarg i penós viatge que transportà molts refugiats per diferents països en el decurs d'un perllongat exili. Les penalitats passades per tots els qui visqueren la realitat d'aquests camps han quedat en el record de diverses generacions que hagueren d'afegir, a l'amargor de la derrota, el tracte dispensat per unes autoritats franceses que, d'altra banda, no trigaren gaire a reconèixer el règim franquista. El coneixement que tenim –per mitjà de les seves memòries publicades el 2005– del pas de Josep Rosas pel camp de concentració de Bram, després de passar pel d'Argelers, ens ajuda a comprendre una mica més la situació viscuda. Ara, la publicació de la correspondència que es conserva de Josep Rosas –correspondència que establí amb la família des del camp de concentració de Bram– ens revela la vessant més íntima d'un home d'origen obrer, sindicalista i autodidacte que, enmig de la dura realitat del camp, és capaç d'escriure contes i poesies per als seus fills

Quan Josep Rosas arribà al camp de concentració de Bram, després de passar pel d'Argelers, era el 26 de febrer de 1939. Feia exactament un mes que amb la seva família havia sortit de Sabadell en direcció cap a la Jonquera, fugint de les tropes franquistes que tan sols unes hores després ocupaven la ciutat. Enrere, i sense possibilitat de traslladar-lo, havia quedat el seu pare moribund, de qui tingué cura una de les seves germanes fins a l'últim moment. Rosas tenia 48 anys i la sensació que, aquesta vegada, el "camí cap a França" que durant dècades molts revolucionaris s'havien vist obligats a recórrer, tindria un difícil retorn a curt o mitjà termini. Per aquestes dates, la sort de la Segona República estava més que decidida i la situació política a Europa no feia més que acumular negres presagis que esdevindrien una trista realitat mesos després. A l'amargura per la derrota i la incertesa pel futur que els esperava a tots els que prengueren el camí de l'exili, s'hi afegí la decepció pel suport que ràpidament començaria a recollir el bàndol anomenat "nacional". L'endemà de la seva arribada a Bram, i per si algú tenia encara esperances d'una intervenció dels països "democràtics" en el conflicte espanyol, França i Anglaterra reconeixien oficialment el govern del general Franco, tot i que Madrid i València encara resistien. Tal vegada, per no posar en perill aquestes noves relacions, les autoritats franceses negaren a la immensa majoria dels republicans espanyols la condició de "refugiats polítics", concedint-los, per contra, l'estatus d'"asilats temporals", una categoria –com escriu Francesc Vilanova– força ambigua i molt poc segura, que els creà una gran inseguretat jurídica i els privà de tota protecció nacional.¹

Josep Rosas havia creuat la frontera en companyia d'un grup de sabadellencs –entre els quals hi havia Gustau Vila Grapa, Antoni Soler, Josep Esteve, Salvador Sarrà, Manuel Farràs i Miquel Bertran–, fent el

trajecte a peu entre Agullana i Argelers, on foren confinats en primera instància. La seva dona, Teresa, de 40 anys, i els seus fills, Màrius, Berta i Palmira, de 13, 10 i 6 anys respectivament, anaren a parar a Rouen, a un alberg per a refugiats, i no els tornaria a veure fins uns mesos després, quan aconseguí un permís que el permeté sortir del camp per tal de solucionar el problema de la documentació i obtenir els visats. Després d'hores de caminada, i conduïts per gendarmes, arribaren al poble d'Argelers –segons Rosas, enmig de la fredor dels seus habitants i d'una certa animadversió cap als republicans espanyols, només atenuada per alguna mostra aïllada de simpatia– que travessaren sense detenir-se per arribar al final del trajecte. Allà, sobre un enorme sorral convertit en camp de concentració, s'amuntegarien en pocs dies milers i milers de refugiats. I allà estigué Rosas durant aproximadament dues setmanes, en la que seria la primera escala d'un llarg viatge que el transportaria finalment a l'altra banda de l'Atlàntic, un cop iniciat ja el conflicte bèl·lic al continent europeu.

Argelers, primera estació

Argelers era un camp d'acollida i classificació –com el de Barcarès i Sant Cebrià– que fou construït sobre la platja pels mateixos interns a mesura que anaven arribant i amb el material que podien, i en què a mitjan febrer ja hi havia uns 80.000 refugiats. Homes com el fotògraf Robert Capa, que visità el camp com a reporter gràfic, quedà impressionat del que hi va contemplar. Milers de persones obligades a dormir sobre la sorra, suportant el vent i les baixes temperatures, moltes vegades sense més abric que la roba que portaven posada o, els més afortunats, protegits amb les mantes que van poder conservar durant el llarg camí que els conduí al sud de França. Les condicions

1 Francesc VILANOVA, *Exiliats, proscrius, deportats*, Barcelona: Empúries, 2006, p. 27. Un breu resum sobre les diferents situacions administratives que el govern francès determinà sobre la base de la llei de 2 de maig de 1938, sobre els refugiats, es pot trobar a Jordi GUIXÉ, "La repressió contra els exiliats. El cas francès", dins *L'exili català del 1936-1939. Noves aportacions*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona (22), 2006, p. 89-90. El govern francès aplicà als refugiats espanyols quatre règims administratius diferents: la concessió d'una *carte d'identité*, que atorgava legalitat i llibertat al refugiat, de caràcter trimestral o mensual, que era el model més lliure i legal, i del qual es beneficià una petita part dels exiliats (professionals liberals, artistes, intel·lectuals...); el "salconduit especial i provisional", per renovar cada mes, que limitava el moviment del refugiat a un sol departament, i que estava pensat per als considerats no perillosos, però que pràcticament no es va utilitzar; l'assignació d'una "residència fixa" en una localitat determinada, destinada als dirigents polítics republicans; i, per últim, la "residència fixa en un centre especial d'agrupament", reservada a tots els refugiats amb antecedents o considerats políticament perillosos, que fou la més utilitzada i la que s'aplicà a tots els soldats, exmilitars i a la majoria d'homes de mitjana edat.

de vida en aquest camp eren tan lamentables que hom parla d'uns 160 morts a conseqüència de malalties provocades per la manca d'aliments i medicines, l'aigua no potable i l'absència total d'higiene.² Anys després, instal·lat ja al país que el va acollir i embrancat en la redacció de les seves memòries, Rosas utilitzà la seva sornegueria habitual per referir-se als dies que va estar a Argelers. Tot i l'humor amb què descriu algunes de les situacions, no pot amagar, però, les penalitats passades.

En realitat, la situació a altres camps no diferí gaire de les descrites en la majoria de testimonis recollits sobre Argelers. En un primer moment, en general a tot arreu, les condicions foren, si fa o no fa, les mateixes. Però a finals de febrer de 1939 la situació començava a ser dramàtica. Les autoritats franceses, desbordades per l'allau de refugiats que creuà la frontera –prop de mig milió en poc menys de tres setmanes–,³ agilitaren la construcció d'altres camps més petits per tal d'absorbir l'èxode republicà i millorar-ne la gestió i l'organització. Fins i tot es crearen camps d'internament “especialitzats”, on foren concentrats els republicans espanyols en funció de l'edat, de llurs orígens geogràfics o de les seves professions en previsió d'una incorporació futura al món laboral francès. Per exemple, als camps de Setfons i

el Vernet anaren a parar tots aquells republicans susceptibles de ser utilitzats com a mà d'obra especialitzada. El camp d'Agde acollí població majoritàriament catalana, mentre que el de Gurs fou conegut com el camp dels “bascos”.⁴

El camp “model” de Bram

D'Argelers, Rosas seria destinat a un altre camp, l'anomenat “Camp Model” de Bram, al departament de l'Aude, prop de Carcassona, al terme municipal de Montréal i a uns 70 quilòmetres de Toulouse, que en principi estava destinat a acollir els refugiats de més edat, però al qual també anaren a parar un cert nombre de responsables polítics i sindicals. Construït en un temps rècord –els treballs s'iniciaren el 5 de febrer i finalitzaren el 16 del mateix mes; hi participaren 300 obrers especialitzats ajudats per la mà d'obra subministrada per uns 350-400 refugiats republicans internats al camp de Montolieu– sobre una superfície global de 12 hectàrees en forma trapezoïdal, un total de deu sectors designats amb lletres –de l'A a la J– i separats per un doble filat de filferro componien el camp. Cada sector o *quartier* estava format per quinze o vint barraques concebudes per albergar 72 persones, però en la pràctica acabaren acollint uns cent

2 Daniel DÍAZ ESCULIES, *Entre filferrades: un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans: 1939-1945*, Barcelona: La Magrana, 1993, p. 82.

3 Javier RUBIO, *La Emigración de la Guerra Civil de 1936-1939: historia del éxodo que se produce con el fin de la II República española*, Madrid: San Martín, 1977, 3 v. Segons Rubio, passaren la frontera 230.000 soldats de la República, 10.000 dels quals ferits, i unes 210.000 persones més entre dones, nens, ancians i civils vàlids. Estudis posteriors com el de Daniel Díaz han corroborat aquestes xifres.

4 Denis PESCHANSKI, *La France des camps. L'internement 1938-1946*, París: Gallimard, 2002, p. 43.

5 Daniel DÍAZ ESCULIES, *op. cit.*, p. 115. Un treball específic sobre Bram a Eric LAGARDE: “L'organisation de l'accueil des réfugiés espagnols dans le département de l'Aude”, Toulouse, Université de Toulouse-Le Mirail, mémoire de maîtrise, 1984.

6 Eric LAGARDE, “La création et organisation du camp de Bram” a *Réfugiés espagnols dans l'Aude, 1936-1940. Actes du Colloque international de Carcassonne*, Carcassona: Archives départementales de l'Aude: Conseil Général de l'Aude, 2005, p. 88.

A Bram va estar internat, entre març i setembre de 1939, el fotògraf Agustí Centelles, que va realitzar una gran quantitat de fotos del camp i dels interns, la qual cosa ens ha permès tenir una idea de les condicions en què vivien els refugiats o com es desenvolupava la seva vida quotidiana a Bram. Un estudi recent sobre Centelles el podem trobar a Teresa FERRÉ I PANISELLO: “Agustí Centelles i Ossó. Un fotoperiodista a l'exili (1939-1944). Imatges del camp de concentració de Bram”, treball de recerca, UAB, 2006.

7 Josep ROSAS I VILASECA, *El Ciutadà Desconegut. Del Llobregat al Mapocho*, Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell, 2005, p. 466. La memòria jugà aquí una mala passada a Rosas perquè, en realitat, les barraques tenien totes una dimensió més petita de la que ell recordava: 24,80 de llargada per 6 metres d'ample (Eric LAGARDE, “La création et organisation du camp de Bram”, p. 88).

8 Josep ROSAS I VILASECA, *op. cit.*, p. 498-500. Sens dubte, Diego Ruiz fou un personatge molt singular. Havia estat director del manicomí de Salt el 1908. Escriví en català un llibre titulat *Contes d'un philosophe*, prologat per Joan Maragall, i publicat el 1908.

9 Archives départementales de l'Aude. *Liste de 100 réfugiés espagnols dirigés sur le camp de Bram (quartier E baraque n° 85)*.

10 Daniel DÍAZ ESCULIES, *op. cit.*, p. 115.

Fotografia 1. Vista general del camp de Bram, barraques i ala central, 1939.
Autor: Agustí Centelles. © Agustí Centelles, VEGAP, Sabadell 2007. (Arxiu Agustí Centelles).

23

homes cadascuna. El camp fou col·locat sota l'autoritat d'un militar, el capità de la *gendarmerie* Casagne, qui per mantenir la vigilància tingué inicialment a les seves ordres dos escamots de *gardes mobiles* –70 guàrdies– i 50 homes del 52è batalló de metralladores indoxinès estacionat a Carcassona. L'objectiu d'aquest dispositiu era impedir tota comunicació amb l'exterior i imposar una disciplina estricta als ocupants.⁵

Els primers interns arribaren el 16 de febrer, formant un primer nucli de 2600. Les 166 barraques, de les 170 de què constava el camp, destinades a acollir els refugiats se saturaren ràpidament amb els combois de republicans que provenien d'Argelers i Sant Cebrià: 500 refugiats més el 23 de febrer, 300 el 24, 500 el 25, 600 el 28 de febrer. Hom calcula en uns 17.000 interns el nombre de refugiats que es podien comptabilitzar el 22 de març de 1939, un mes i escaig després de la seva obertura, xifra que es reduiria fins a estabilitzar-se entre els 12.000 i 15.000 durant el primer semestre d'aquest mateix any.⁶

A Rosas, la primera impressió que li causà el camp fou pèssima. Després de ser escorcollats només baixar del tren i de ser conduïts a l'interior del recinte, comprova que el "camp model" no disposa de matalassos per dormir, i que en lloc d'això hauran de conformar-se amb un jaç de palla, en el reduït espai en què hauran d'encabir-se els interns.

"La barraca -relata- era un rectangle d'uns cinquanta metres de llargada per quatre, més o menys, d'ample".⁷ Ell n'ocupà la número 85, al sector E, amb un centenar més de refugiats de diverses zones de l'Espanya republicana, entre els quals una vintena de catalans. A la barraca coincidí amb gent com l'escriptor i poeta reusenc Josep M. Prous i Vila i amb personatges ben peculiars com Diego Ruiz, anarquista i lliurepensador, polemista de "tremp dur i vehement", nascut a Màlaga, a qui Rosas dedica unes quantes línies al *Ciutadà Desconegut* i del qual fa un retrat força punyent.⁸ Dels companys que havien coincidit a Argelers, continuaren junts en el nou destí Gustau Vila, Miquel Bertran, Antoni Soler i Josep Pera, cunyat de Rosas.⁹

Sembla que a Bram l'ambient entre els interns no era bo i qualsevol incident degenerava en una batalla que s'estenia per tot el camp.¹⁰ En aquest fet, segurament, no només influïren les adverses condicions en què els interns hagueren d'intentar sobreviure, amb tot el que això suposa per a la convivència quotidiana "forçada". També hi van tenir un paper les divergències polítiques –resultat de les polèmiques aparegudes durant el període anterior i que tingueren continuïtat durant bona part de l'exili–, que actuaren com un element tensionador, a vegades sota la forma de diferències culturals o lingüístiques. Tanmateix, sembla que el tracte envers els refugiats que dispensaren els guàr-

Fotografia 2. Refugiats dormint en un barracó al camp de Bram, 1939.
Autor: Agustí Centelles. © Agustí Centelles, VEGAP, Sabadell 2007. (Arxiu Agustí Centelles).

dies que custodiaven el camp tampoc no fou gaire bo, i que els maltractaments es produïren amb una certa freqüència. Una disciplina de caire militar regia el camp i, segons la majoria de testimonis, era aplicada ferriament pel seu comandant, el capità Cassagne, i la resta d'oficials, en presència dels quals, i a tall d'exemple, els interns estaven obligats a aixecar-se i descobrir-se.¹¹ El zel a aplicar tal règim i, presumiblement, les protestes que provocà l'excessiva duresa que hom volgué implantar, feren que el prefecte de

l'Aude, Pierre-Jean-Paul Voizard, dirigís una carta el 28 de juny al comandant del camp aconsellant-li una mica més de flexibilitat.¹² Tal vegada, sembla que el capità Cassagne es distingí particularment per la persecució de tota manifestació o actitud "revolucionària" tant dintre com fora del camp.¹³

Per completar el quadre, tot i que les condicions higièniques i sanitàries eren teòricament millors que les que existiren a Argelers, a mitjan març ja havien mort una cinquantena de persones entre els refugiats

11 Eric LAGARDE, *op. cit.*, p. 88-89. Josep Rosas recorda el capità Cassagne com un militar de formació "nazifeixista" i cita la rima mordaç que un dels interns l'havia dedicat en la paret de la barraca: "*Monsieur Kasañes lleva poison a las entrañas*" (*El Ciutadà Desconegut...*, p. 467).

12 Eric LAGARDE, "La création et organisation du camp de Bram", p. 89.

13 A principis de juliol de 1939, el comandant del camp demanava al prefecte que intervingués per posar fi a l'actitud de diversos empleats de la SNCF, els quals "*conduisant ou escortant les trains circulant sur les voies ferrées Toulouse-Carcassonne-Bram-Lavelanet, saluent poing levé les corvées d'Espagnols qui peuvent se trouver sur la route en le moment de leur passage. Quelques réfugiés imitent leur geste, ce qui provoque parmi leurs camarades des réactions diverses qu'il serait désirable d'éviter dans l'intérêt de la discipline*" (citat a "Le camp de Bram", dins *Refugiés espagnols dans l'Aude, 1939-1940. Exposition présentée à Bram (juin 2004)*, Carcassona: Archives départementales de l'Aude: Conseil Général de l'Aude, 2004, p. 56).

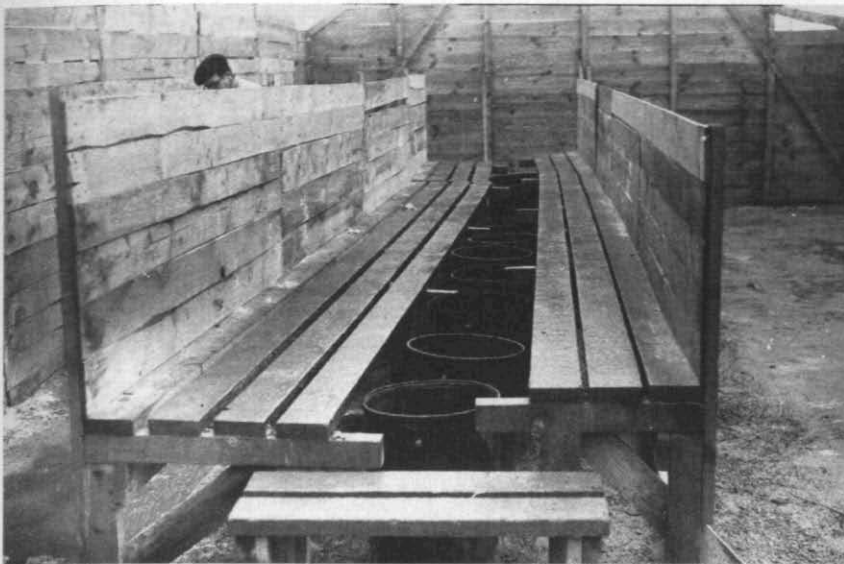
15 Aquest episodi és comentat jocosament per Rosas a *El Ciutadà Desconegut...* referint-se al citat Diego Ruiz, autor d'un llibre en què defensava la inconveniència de procedir a vacunar la gent, però que, en aquesta ocasió, sembla que va col·laborar activament en la campanya de vacunació.

16 *Ibidem*, p. 115.

17 Josep ROSAS, *op. cit.*, p. 467.

17 David BALLESTER, *Els homes sense nom: l'exili i la clandestinitat de la UGT de Catalunya, 1939-1976*, Barcelona: Viena: Fundació Josep Comaposada, 2003, p. 38-41. El nucli de la direcció ugetista establert a Toulouse fou, però, dissolt per la policia francesa a mitjan l'abril de 1939 i el mateix Camps Illa va ser internat al camp de Setfons, del qual s'escapà juntament amb altres companys subornant els guàrdies. Mesos després, Camps Illa es retrobarà amb Rosas a Chartres, després que aquest últim obtingué un permís de sortida del camp per tal de gestionar els visats cap a Xile.

Fotografia 3. *Latrines del camp, 1939.*
 Autor: Agustí Centelles.
 © Agustí Centelles, VEGAP, Sabadell 2007.
 (Arxiu Agustí Centelles).

de més edat o amb lesions orgàniques de cor. A principis d'aquest mateix mes de març, es declararen dos casos de tifus i les autoritats del camp decidiren vacunar tots els interns.¹⁴ El mes de maig de 1939 ja eren 124 el nombre de morts a conseqüència de la manca d'atenció mèdica als nombrosos malalts.¹⁵ La infermeria, dotada inicialment de només 76 llits -amb 4 metges, 1 farmacèutic i 7 infermeres- es col·lapsà ràpidament a conseqüència de la gran quantitat de malalts que hagué d'atendre. La fatiga i la mala alimentació feren la resta. "Hem deixat el còdic pel restrenyiment" escrivia -amb la seva habitual ironia- Josep Rosas a les seves memòries. I comparant tots dos camps, hi afegia: "En desavantatge, ens hem allunyat de la bona companyia pirinenca i la blavor del mar per escollir un clima gris plom que ens oxida l'ànima. La balança oscil·la en contra. I seguim restant. Entre mastegar carn de ruc macat alimentat de canyes de barraca a la platja d'Argelers o pair lleties amb pedruscall que fan sonar els plats de llauna al Camp Model de Bram, la preferència és evident. L'opció és òbvia. Si a Argelers teníem tot el sorral per circular, a Bram estem encerclats de filferrades dins l'àrea limitada d'un *quartier*. Quant a la disciplina, si fem comparació, la d'Argelers era mel i la de Bram és fel. Convenim que l'aigua d'Argelers és com de bacallà salat i la de Bram pot molt bé passar per potable, únic factor favorable contra cinc en contra".¹⁶

Una vegada "instal·lat" en aquest nou confinament, com la majoria dels interns, Josep Rosas es fixa com a objectiu l'obtenció de papers que el permetin reunir-se amb la seva família i trobar un país d'acollida on poder establir-se. Omple la fitxa que li proporciona el SERE -Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles-, probablement amb l'esperança que Josep Moix, l'home amb el qual va compartir durant molts anys responsabilitats sindicals al si de la Federació Local de Sindicats, ministre en el darrer govern Negrín i membre d'una comissió interministerial que decidia en última instància a qui s'atorgaven les subvencions i els ajuts per emigrar a altres països, li faciliti la sortida de França. Un altre company de Sabadell, Jaume Camps Illa, antic secretari de Moix, s'havia instal·lat a Toulouse, on s'havien establert provisionalment membres de la direcció de la UGT catalana que varen posar en marxa el *Servei de Recerques*, organisme que pretenia localitzar tots els ugetistes que es trobaven dispersos pels camps francesos per tal d'ajudar-los, i és possible que tingués coneixement de la situació de Rosas.¹⁷ Mentrestant, aquest distribueix el seu temps entre la cerca d'aliments que puguin completar el ranxo que es dona al camp i les vetllades culturals organitzades a la barraca. Per les seves memòries sabem que l'esmentat Diego Ruiz, designat cap de la barraca, fou un dels animadors principals d'aquestes sessions, en què es discutia de filosofia, literatura o

Fotografia 4. Interior d'un barracó a Bram, s.d. Autor: Agustí Centelles.
© Agustí Centelles, VEGAP, Sabadell 2007. (Arxiu Agustí Centelles).

música, i s'organitzaven seminaris i conferències sobre diferents aspectes, al marge de les activitats oficials que proposaven les autoritats del camp. Desconexem, però, si durant la seva estada a Bram Rosas mantingué algun tipus d'activitat política, molt present, d'altra banda, entre els diferents nuclis de refugiats que continuaren mantenint, malgrat l'aïllament i les dificultats, una certa activitat clandestina. Al mateix camp hi estigueren diferents dirigents de la UGT de Catalunya –entre ells, el “sabadellenc” Emili Mira–, encara que no sabem si entrà en contacte o coincidí amb ells. No hi ha cap referència en aquest sentit sobre aquest aspecte, ni sobre la lluita oberta que havia esclatat, ja en aquells moments, entre les diferents faccions de la UGT catalana a l'exili i en el mateix PSUC.

Les cartes que es conserven de Josep Rosas escrites des de Bram no proporcionen gaires detalls –cal tenir present que hi havia censura al camp– però ens donen algunes pistes sobre alguns aspectes de les gestions encetades. En efecte, sembla que cap a finals de maig de 1939 probablement ja està en marxa tot el procés per obtenir visats de sortida i en aquest sentit es mostra optimista. “Tal i com em dius –escriu el 31 de maig a la seva dona Teresa–, jo estic segur que al hivern ja estarem embarcats i situats en clima millor

i si tinguéssim la pega de no ésser així, també trobaríem una solució bona”. En qualsevol cas, hi afegeix, “ja sarem molt lluny d'aquí”, afirmació que confirma el seu optimisme envers la situació i les possibilitats de sortir de França i que, tanmateix, suggereix que estava molt segur que les gestions que presumiblement s'havien iniciat acabarien bé, com així va ser.¹⁸ En la mateixa carta explica a la seva dona que “avui surt expedició cap a Espanya i demà tembé”, cosa que confirma igualment el retorn d'alguns interns d'aquest camp –com també succeí a altres camps–, en part enganyats per la propaganda franquista que prometia que no hi hauria represàlies, i en part “empentats” per les autoritats franceses que volien alleugerir com fos el volum dels refugiats.

En les poques cartes de Josep Rosas que es conserven, no hi ha cap més referència als tràmits per sortir de Bram o per aconseguir un passatge en algun dels vaixells que s'organitzaven amb destinació a Amèrica. Els mesos passaven sense que aparentment succeís res i les preocupacions de Rosas es dirigeixen

18 Arxiu Històric de Sabadell (d'ara endavant AHS), Fons Josep Rosas Vilaseca, *Carta de 31 de maig de 1939*. (AP 618/4).

19 AHS, Fons Josep Rosas Vilaseca, *Carta de 21 de juliol de 1939*. (AP 618/4).

Agafades de les mans
 les petites i les grans
 saltàren tota la nit
 fins que es ficuren al llit
 mentre quel gat mal caràit
 d'estava dintre el furat
 pensatiu i compungit
 per que sentia el brugit
 de les rates que ballaven
 i molt contentes giscaven.

Aquí acaba el succés
 de la casa de pagès
 de la plana del Vallès
 entre un gat negre mal caràit
 i un ratolí expurilat

també cap als seus fills, als qui escriu cartes en què inclou contes i versos rimats, il·lustrats amb dibuixos fets per ell mateix i per Grapa. El 21 de juliol encara romaní a Bram i des d'aquí escriu a la Berta una carta, acompanyada d'un sonet, molt significativa i que probablement fou redactada amb la intenció d'explicar a la seva filla per què no podien tornar a Sabadell. "Avui he fet —escriu— aquest mal dibuix i un vers dolent però com que jo no he volgut tenir mai la pretenció d'ésser un poeta, i menys un dibuixant, penso que tu n'acceptaràs la bona intenció que gui[a] el meu sentit". I continua: "Els pobres catalans avui es veuen

humillats i maltractats per aquella gent d'ànima negra, negra com els corbs que s'alimenten de la carn en descomposició. [...] Els catalans que varen quedar-se passem una mala hora. Els ocellots negres que en les nits de clara lluna (recordes?) venien a tirar bombas damunt de Barcelona ensorràn i cremàn cases, sembràn la mort per tot arreu, avui, continuan fent mal. Compadim-nos dels bons catalans que sofreixen i malaïnt els dolents, penseu que nosaltres ens hem salvat d'ésser de les seves malas intencions".¹⁹

No tenim constància de la data exacta de sortida de Josep Rosas del camp de Bram, però aquesta es

Figura 1. Poema de Josep Rosas sobre unes rates i un gat a una casa del Vallès, s.d. (AHS. Fons Josep Rosas Vilaseca).

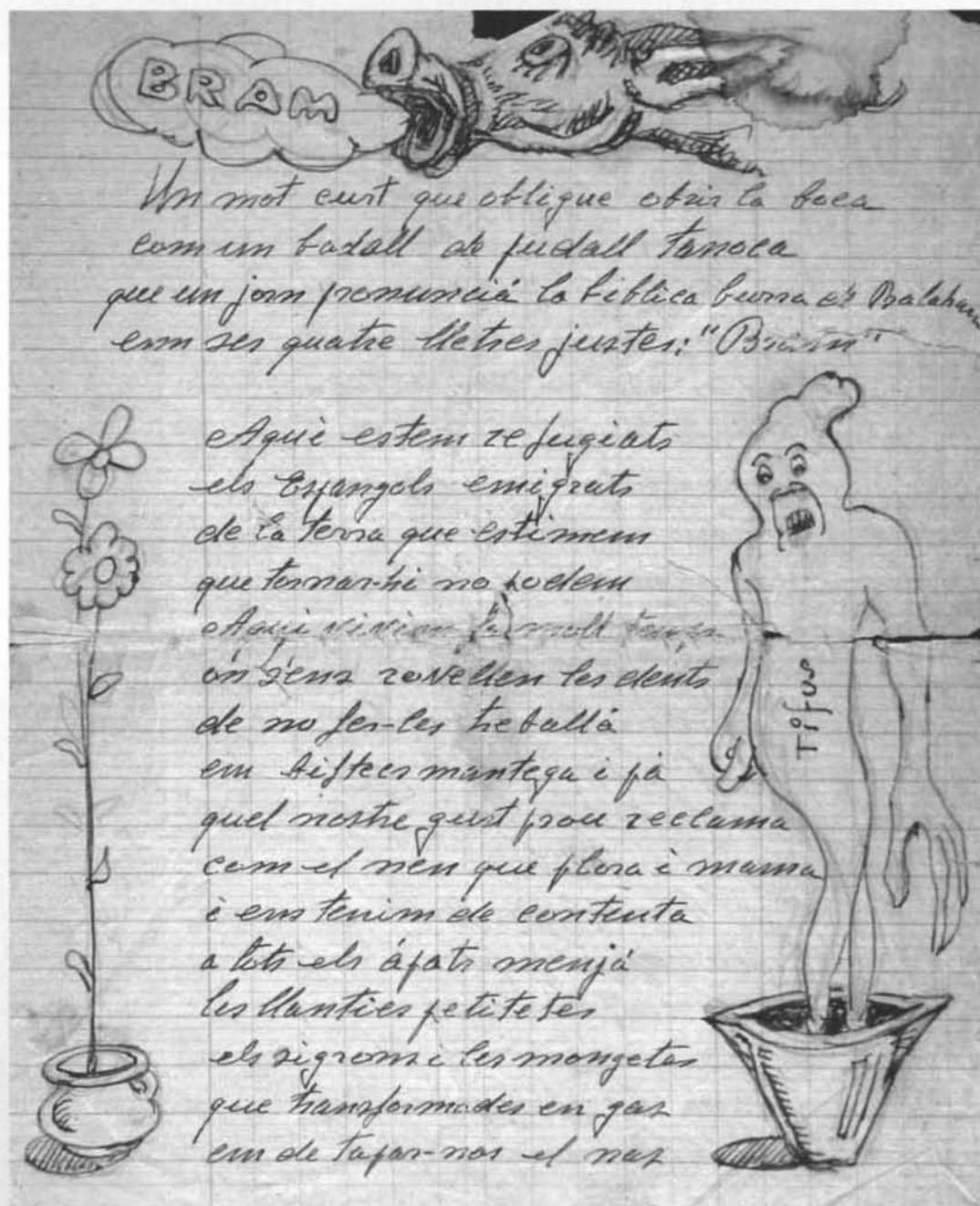

Figura 2. Poema de Josep Rosas sobre els refugiats de Bram i les penúries que vivien, entre les quals el tifus, representat en un dibuix, s.d. (AHS. Fons Josep Rosas Vilaseca).

produí molt probablement l'agost de 1939. Es dirigeix a París i posteriorment a Rouen, on resideix la família. Els intents d'arreglar els papers fracassen en aquesta ciutat i es trasllada a Chartres, on l'espera Jaume Camps Illa. Aquí el prefecte és Jean Moulin, un dels futurs dirigents de la Resistència francesa,

que li concedeix documents sense cap problema, i és a Chartres també on s'assabenta de la declaració de guerra feta pels governs francès i anglès contra Alemanya. No hi ha temps a perdre. Rosas rep l'avís que una companyia de navegació —els Chargeurs Réunis— disposen d'un vaixell per travessar l'Atlàntic. Reuneix la

Figura 3. Carta de Josep Rosas a la seva esposa Teresa, 31 de maig de 1939. (AHS. Fons Josep Rosas Vilaseca).

Bram 31-5-39

Estimada Teresa

La primera plana ja veuràs que
va dedicada a la Palomira que
com el demer filla deu una extensió
nostra ja que portem la nostra teixa segon
dang. L'esperem la mala puta duma
que de porta. el qui, com que de temps
em en sobra o portem tot sempre em
l'interès de no avarar nos i al ma-
teix temps aprofitar-nos a oportunitat de
la manera que sigui

el qui he rebut la carta em data del
26 del present.

El libro tinguer bona companyia i una
abitació com cal ventilada i oberta
al sol, que en tot temps es saluda alegria
i esperença. Tantost quan em diria
que la Palomira està jugant em la avaricia
al teu costat.

Tal com em diria jo estic segur que
al haver ja estarem emboscats i situats
en clima més i si tinguerem

la paga de no esser així, també haurien
una solució bona. Però veig ja passar
molt lluny d'aquí

La roba set fa petita. ¡molt be!

¡molt be! el qui acompanya que esten
bona. el qui rebut el sentimen- que
veig posar dintre la carta anterior
ja m'ho diria, quant encara que.

La carta de la Palomira m'ha fet
molta gracia. ja la guardo per que em
dia d'espique al que deu. ja veuràs.

El dibuix deu em la carta amb xam
m'ha fument. Un camionet com
una serp. La meua que saltà a corda

i les montones al para. un cos que
em tota la sabiduria revelar un exponent
peru si. Digali que m'ha agradat
molt i que m'han feliç més

ja es ha fet la foto, la afelladame. Tant
la tinguer, pensa ensior-la.

el qui tant expedició cap Espanya i
alquí tembé. Es deu que ara en feren
unas quantes de seguir d'en.

família i es traslladen a París per fer els tràmits de l'embarcament. Una vegada resolt els visats, de la capital francesa marxen cap a Bordeus, on els espera, ancorat al port, el vaixell *Groix* en què faran la travessa fins arribar a Xile. Havien passat uns quants mesos d'ençà que Josep Rosas i els seus varen sortir

de Sabadell, patint tota sort de vicissituds. Fugint de l'*Arriba España* com a pogrom —com escriví a la seva filla Berta—, ni Josep Rosas, ni la seva dona Teresa pogueren tornar mai més a Sabadell. Els seus fills Màrius i Berta tampoc no ho pogueren fer fins molts anys després.

30

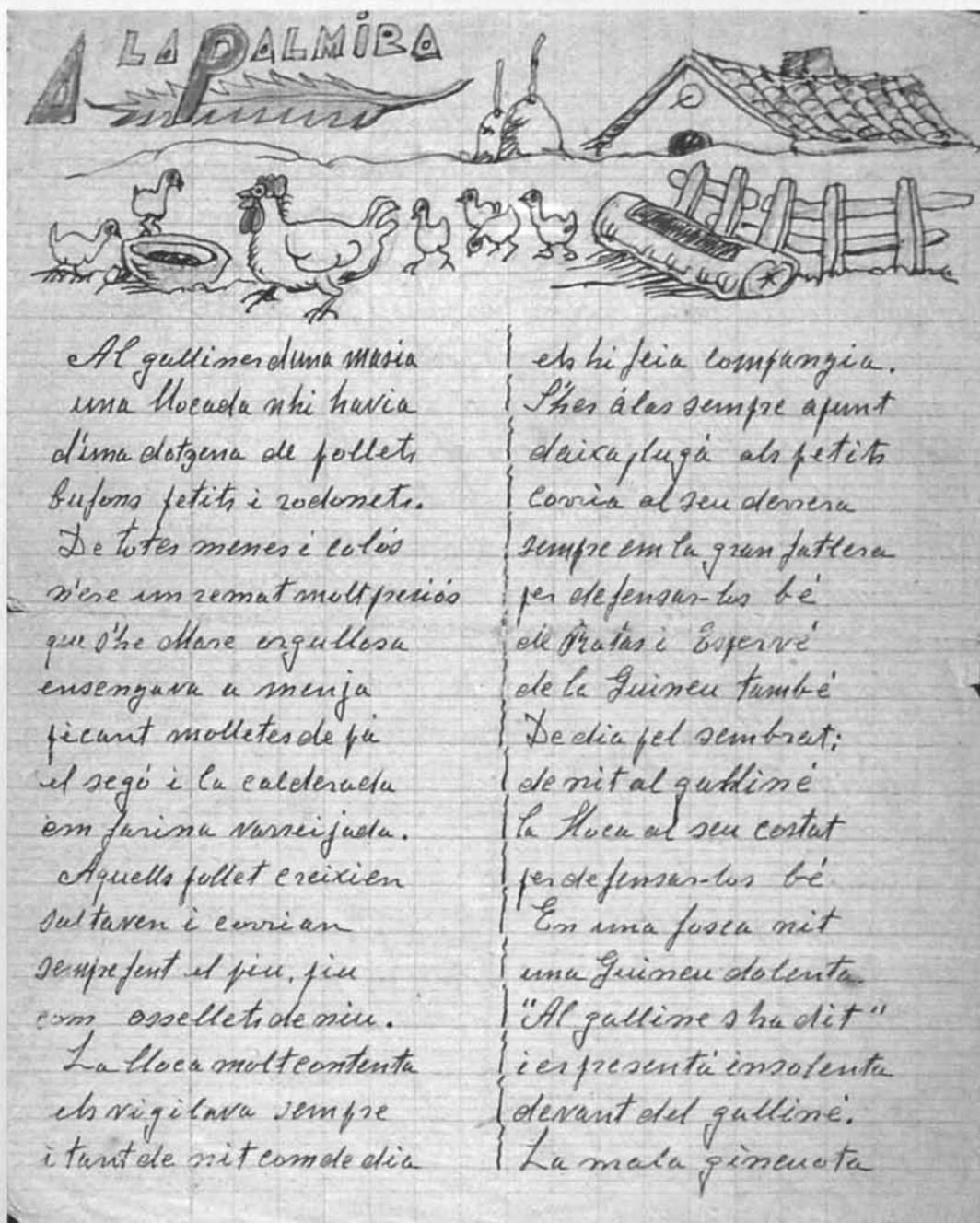

Figura 4. Cartapoema de Josep Rosas dedicada a la seva filla Palmira, 16 de juny de 1939. (AHS. Fons Josep Rosas Vilaseca).

Transcripcions

I

Catalunya (sonet)

La Terra nostre està de dol,
fonda tristesa l'aclapara.
A Catalunya no hi surt el sol,
fosca tenebra l'anvolcalla.
Els catalans grans i petits
per la barbària més primària
sens distinció són perseguits
sentín d'aprop el cop de tralla
dels viectivimaris estrangers
que exivint-se pels carrers
van fent escarni de la parla
tot invocant de Déu son nom
sempre escupín la nostre Pàtria
L'“arriva Espanya” és un “progrom”

Bram, 21-7-1939

Berta Rosas. Estimada filla,

Avui he fet aquet mal dibuix i un vers dolent però com que jo no he volgut tenir mai la pretenció d'ésser un poeta, i menys un dibuixant, penso que tu n'acceptaràs la bona intenció que gui[a] el meu sentit. Els pobres catalans avui es veuen humiliats i maltractats per aquella gent d'ànima negra, negra com els corbs que s'alimenten de la carn en descomposició. Les presons de Catalunya estan plenes d'homes i dones que sofreixen la falta de llibertat. Moltes nenes com tu hi tenen els seus pares. D'altres ja els varen perdre durant la guerra.

Els catalans que varen quedar-se passem una mala hora. Els ocellots negres que en les nits de clara lluna (recordes?) venien a tirar bombas damunt de Barcelona ensorrà i cremà cases, sembrà la mort per tot arreu, avui, continuen fent mal. Compadim-nos dels bons catalans que sofreixen i malament els dolents, pensem que nosaltres ens hem salvat d'ésser de les seves males intencions.

Uns petons del teu Par[e] que t'estima,
Rosas

II

A la Palmira

Al galliner d'una masia
una llocada n'hi havia
d'una dotzena de pollets
bufons, petits i rodonets
De totes menes i colós
n'ere un remat molt presiós
que s'he mare orgullosa
ensenyava a menjà
picant molletes de pá,
el segó i la calderada
em farina varrejada.
Aquells pollet creixien,
saltaven i corrian
sempre fent el piu, piu
com ossellets de niu.
La lloca, molt contenta,
els vigilava sempre
i tant de nit com de dia
els hi feia companyia.
Shes alas sempre a punt
d'aixaplugà als petits
Corria al seu darrera
sempre em la gran fatlera
per defensar-los bé
de ratas i espervé,
de la guineu també
De dia pel sembrat;
de nit al galliné
la lloca al seu costat
per defensar-los bé.
En una fosca nit
una guineu dolenta
“al galliner s'ha dit”
i es presentà insolenta
devant del galliné.
La mala guineuota
esgarrapà la porta
com si fos l'espervé
i tot seguit digué
els pollets de la lloca:
“avui me'ls menjaré”
Aquella bona lloca

tot seguit contestà
 “a qui els pollets em toca,
 el cap i deixarà”
 Aquell pressís moment
 sortí de la masia
 un gos gros i valent
 que vigilant hi havia.
 Aquella guineu lletge
 com un fuet marxà
 em una qua dreta
 corrent bosqus enllà
 fins que el gos, atrapàn-la,
 tot seguit l'escanyà
 Mai més al gallinè
 ni guineu ni espervé
 s'i varen acostar per re
 Els pollets petits i rodonets
 es varen fer pollastres i gallines
 cantan de bon matí
 al seu ki ki ri ki..
 i el ko ko ro ko..
 fent ous al punadó
 en molta abundó.
 Aquells ous tant blanquets,
 rodons i boniquets,
 servien per crema
 pels nens més petitets

Bram 16-6-39

Berta Rosas

Estimada filla: molt content de la teva carta on em contes el que feu per qui.

Aquella fotografia que m'eu enviat m'ha servit per veure que fas una cara de múrria i que encare t'agradan molt els carmelos i la xocolata i la crema i el mató.

Agradàn-te tan la dolçor, no tro pas estrany que us agradi forsa anar a menjar a casa de les bonas madames que us invitan.

A mi també m'agradaria fer algun àpat que no hi faltés res, però ja estic contén de que vosaltres pogueu disfrutar forsa. Jo m'hi he ficsat molt, en la cara de múrria que fas al retrat.

Al Mario tambe hi gasta uns aires de “*sandunga!*”, que sembla un andalús de “*canto jondo*”.

Res més per avui. Un fort *abràs* del teu pare,
 Rosas

Bram, 16-6-39

Mario Rosas

Estimat fill: com que fa molta caló i sé que a tu t'agrada molt l'aigua i per el mig de Rouen hi passa un riu molt ferm, he pensat que unes reflexions com a bon consell de pare no et seran per demés. Jo la teva adat era un “galifardeu” que sempre estava pel riu a pescar o al bosc a buscar nius (això, les hores que tenia lliures). De casus de nois aufagats en via presenciat alguns. L'aigua és molt bona per tot, per cuinar, veure i rentar-se; però és molt perillosa quant en grossa quantitat té una corrent o fondària. Per tant, voldria que m'creguéssis al pregar-te que no vagis a nadar al Sena. Si jo fos aquí, com et vigilaria, ja i podríem anar perquè, am un perill, jo et trauria. Pensa que d'aigua en veurem molta des de la coberta del barcu.

Vé pots esperar sense posar-te en perill, que a mi em sabia greu. Res més. Ja t'enviaré un vers un dia d'aquets.

Rep un *abràs* del teu pare,
 Rosas

IV

Un mot curt que obligue obrir la boca,
com un badall de pudall tanoca
que un jorn pronuncià la bíblica burra de Balaham
em ses quatre lletres justes: “Bram”

Aquí estem refugiats
els espanyols emigrats
de la terra que estimem
que tornar-hi no podem
Aquí vivim fa molt temps
on se'ns rovellèn les dents
de no fer-les treballà
em bistecs, mantega i pa
que'l nostre gust prou reclama,
com el nen que plora i mama,
i ens tenim de contentà
a tots els àpats menjà
les lleties petites,
els sigrons i les mongetes;
que transformades en gas
em de tapar-nos el nas
per no sentir la pudó
que'lgun berru i bacó,
que tot fent la “gatamansa”
ens engegue alguna ganssa.
Per menjà em comoditat
tenim un pot robellat
que serveix de palangana
pels que no perdem la gana
remullar-nos el clatell
i netejar-nos la pell
que fa passar la mandritis,
la sarna i la darnitis,
que pot urnar-nos la pell
deixant-le com un garbell

Per l'higiene, que val tant,
tenim un bon practicant
que rescàn, rescàn, rescàn,
als sarnosus va anotàn
per anà l'enfarmaria
com hi ha medicina i sirogia
em els estris de curà
a qui malalt no està.

Pel pacient autèntic i malàl
es aquí l'hospital,
avantsala de la mort
em bitllet per anà al sot.

També s'ha improvisat
un cementiri acurat,
em tumbas de tota mena,
dalt al sim d'una carena
perquè'ls espanyolets
hi poguem deixà els ossets

Aquest camp és un model
fet em el bon anel,
ja que's per una vegada,
que'ns sigui bent agradable
i en el recort perdurable
en aquí la nostre estada.

Una tribuna que hi ha
serveix bé per retretar
em un rengle de cubetes
per posar-hi les pastetes.
També [hi a] un tencat
pels polls que s'han amagat
als secsons dels calsetets,
els grosus, els petitets,
al fer-ne la descoberta
després dels tres tocs d'alerta
agafar-los pel ganyot
i em les ungles ¡catacloc!
Deixar-los morts al moment
perquè no ens donguin torment

De tipus extrevegants
n'hi ha de petits i grans
el Quadrat que's una esquena,
l'Hernàndez una ballena
que serveix de majordona

Petita i bonica com una rosella
 Ara del tant lluny
 La veig amb les nines que juguen emb ella
 Més maca que una flor de juny
 Ide nit i dia, tinc l'imatge d'ella
 Res més que l'imatge que neix i s'esmuny
 Amb l'anel constant de viure prop d'ella

Rient i cantant, cantant i rient
 Olor de jardí porta el seu cognom
 Sempre riallera del maig n'hés argent
 A miga del pare, que'n porta el seu nom
 S'altan i rién com Rosa que fa more el vent

Porta la dolçó de se bona mare
 Es fruita sucosa que a mi em fa dalí
 Recordo son gust, que voldria are
 A tipar-me'n forsa, fins asta morí

Bram, 31-5-39

Estimada Teresa

La primera plana ja veuràs que va dedicada a la Palmira que, com els demás fills, són una extensió nostre, ja que portan la mateixa sang. Dispensa'm la *mala pata* sense suc de poeta. Aquí, com que de temps ens en sobra, o probem tot sempre em l'interès de no aburrir-nos i al mateix temps distreure-us a vosaltres de la manera que sigui.

Avui he rebut la carta em data del 26 del present.

Celebro que tingueu bona companyia i una habitació com cal, ventilada i oberta al sol, que en tot temps és salut, alegria i esperança. Content quan em dius que la Palmira està jugant em la Marina al teu costat.

Tal com em dius, jo estic segur que al ivern ja estarem embarcats i situats en clima millor, i si tinguéssim la pega de no ésser així, també trobaríem una solució bona. Però vaige, ja serem molt lluny d'aquí.

La roba se't fa petita? ¡molt bé! ¡molt bé! Això demostra que estàs bona. As rebut els sentims que vaig posar dintre la carta anterior? Ja m'ho diràs quant escriguis.

La carta de la Palmira m'ha fet molta gràcia. Jo la guardo perquè un dia m'expliqui el que diu. Ja riurem.

El dibuix seu em la caseta amb xamaneïha fumant. Un caminet com una serp. La nena que salta a corda i les montanyes al fons, són coses que em tota la sencillesa revelan un esperit prou fi. Diga-li que m'ha agradat molt i que mhe'n faci més.

Ja us ha fet la foto, la *madame*? Quant la tingueu, pensa enviar-la.

Avui surt expedició cap Espanya i demà tembé. Es veu que ara en feren unas quantes de seguides.

Ara el Pepitu fa migdiada. Ell cada dia en haver dinat fa la mitge horeta, igual que tu, sembla que tingui un ressort per adormir-se. Ara s'ha llevat i diu "-Ja han arribat els de Caldas". Jo penso que som els temps de les cireres i que a Caldas n'hi ha moltes. Ja veus com acaba aquesta carta, parlant de Caldas.

Ja quedo descansat pel que em dius de les calses que són de roba nova, que no ha sigut usada per una dona que no ets tu.

Res més. Petons als petits, recorts a tots i un *abràs* per tu,

Rosas ●